

Minevik mälus

ILMAR VENE

Juhan Liivi ütlus mineviku mäletamisest kuulub eesti keele piires kõige tuntuimate hulka. Ja ta on seda väärt, ikkagi ainult kuus sõna ja kui sügav mõte. Lahtirääkimine tundub taolistel puhkudel ülearune ja ega tulekski midagi välja, kui üritada. Kõikidel aegadel on lastele õpetatud: kui minevikus tehtud vigu tunnete, suudame nad edaspidi ära hoida. Võibolla on kõige terasemad õpetajad koguni lisanud: kõik olev tähendab möödaläinu saadust, eelloo põhjalik tundja suudab saavutada ära aimata. Ei tule puudu sõnadest, kui tahame selgitada möödaniku tundmise tähtsust. Niisiis võib põhjendusi ära jättes veendunult korrata: kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta.

Pisut luuleline nende sõnade kõla muidugi on, vahest oleks õigem rääkida koguni kuulutusest. Iseäranis usundihõnguliselt mõjub ütluse teine pool, tulevikust äralõikamine. Ja eks esimenegi ole mõeldud hoiatusena. Kas saab siis olla inimest, kes minevikku üldse ei mäletaks? Üksikisik on teadlik oma varasemast elukäigust, iga kultuur sõltub oma eelloost. Õieti tähendabki kultuur just jätkamist. Olevat mõtestatakse möödunu paistel, niisiis kätkeb kultuuri mõiste minevikku enesestmõistetavusena. Ja esineb aegu, mil minevikust vaimustudes olevikku iseäranis arvustatakse. Nikolai Konrad nimetas neid renessanssideks. Mõttel pole häda midagi, kuid tähistus tuleb arvata ebaõnnestunuks. Sest renessanss tähendab eelkõige kristliku kultuuri poolituspunkti, mis jääb uusaja ning kõige varasema vahele. Et tegu on ühtlasi ühega kultuurilistest kõrgpunktidest, tuleb arvesse ainult täiendusena. Seda olulisemat, poolituspunktilisust, idamaade "renessanssidele" ei ole, nende tähendus piirub kõrgpunktilisusega.

See, et minevikust innustumine võib haripunkti saavutada üha uuesti, on aga kindlasti õige. Kui möödunut eneses alati kantakse, siis võib see ajuti ka tavalisest elavamaks kirgastuda. Viis, kuidas möödanik inimesi on saatnud, millena seda on mõistetud, kuulub kultuuride tähtsamate iseloomustajate hulka. Aga ei saa öelda, et katseid nähtust mõtestada oleks tehtud ülemäära sageli. Üldise tunnustuse on saavutanud ainult käibetõed, näiteks idamaade ajaloost ilmaolek; ajalugu olevat ainult Euroopal, kristluse, ajaloolise religiooni läbi kujundatud. Hiinlased muidugi arvavad vastupidi.

Aga on ka huvitavamaid mõtteid, näiteks Spengleril: antiiksele staatikale vastandatakse faustiliku kultuuri dünaamilisus. Kokkuvõtlike koondnimetusina mõjuvad need võõrsõnad väheütlevalt, kuid sisu neil ei puudu. Jutt on ajast, sellest, kuidas möödunud tujud varasemate ajastute inimesed; antiigile "staatilisus" tähistusena tõepoolest sobib, kui tingimata vajatakse üksikut sõna tollase ajataju kohta. Eks ütle siinkohal midagi juba kreeklaste aastaarvestuse ja roomlaste igapäevase kalendri kohmakus. Niisama kõnekaks osutub pilt, kui kõikide elu kujundava aluspõhja juurest liikuda kõrgmõtlemist määravate tippudeni. Herodotos on "ajaloo isa" ja juba tema noorem kaasaegne, Thukydides saavutab antiikse historiograafia tipu. Esimene taotles kokkuvõtet teadaoleva maailma minevikust, teine otsustas piirduda oma kaasajaga. Loomulikult lähtub selline määratlus nüüdisajast, mil minevikuaineline kirjandus esineb kogu mitmekesisuses. Viieandaks ajaarvamiseelseks sajandiks polnud möödunud kirjeldamise traditsioon jõudnud veel selleni, et saanuks ilmuda kujutus maailma või oma kaasaja ajaloo kohta. Täiesti kindel on ainult, et kahel tollasel inimesel oli soov käsitleda möödunut — üks tahtis kirjeldada sõda, millest ta ise oli osa võtnud, teine arvas jäädvustamise vääriliseks kõik, mis möödunust üldse teada. Thukydidese kavatsuses pidi varasem minevik heitma täiendavat valgust "sõjale", Herodotose jaoks tähendas see eesmärki omaette; see juba määrab teoste erinevuse. Kuid vähemalt antud juhul on erinevusest olulisem sarnasus. Vanema autori "uurimused" esitavad, mis tal möödunust oli õnnestunud teada saada, ja noorem püüdis kirjutades toetuda oma mälestusile. Niisiis sai üks hakkama maailma ajaloo kokkuvõttega, sellal kui teine andis ülevaate oma kaasajast, kuid olemuslikku erinevust teoste vahel siiski pole. Sest oma kaasaja kirjeldamiseni jõuab ka Herodotos, olgugi et suurema ringiga. Siin avaldubki antiikne staatika: ületamatu lõhe muinasajal toimunu ja tänase päeva vahel puudub.

Samasugune aegade olemuslik ühtsus ilmneb kogu tollases mõtlemises. Teati küll seda, et varasemate aegade inimesed, jumalatele lähemad, olid praegusist igas suhtes üle, aga see teadmine jäi tagaplaanile. Teadusliku seletuse andis kujutlusele alles Rousseau, kelle tegevuse jätkuna hakati saatma õhkeid kauge täiuse poole. Ja veelgi hiljem, kahekümnendal sajandil, üteldi sõnaselgelt: ah, kui saaksime olla oma üргеellased, samblad ja samblikud. Küllap tuleb selles näha lahtikistuse ootuspärast tagajärge; oma talumatu suuruse käes vaevlev inimõistus on muudkui otsinud pidet, andmata endale aru, et mõistust mõistuse abil millegi külge kinnitada pole võimalik.

Minevik oli esimene, millest iseseisvumise järel hakati tuge otsima. Antiikne maailmatunne arhailisusele suunduvat nostalgiat ei tunnista; sel lihtsal põhjusel, et puudus ületamatu lõhe, nostalgia põhieeldus; kõik varasem moodustas alati osa tänasest päevast ega saanud seetõttu õhkama panna. Ühtsus muutis üheilmeliseks: kaugeist inimestest rääkiv hilisantiigi autor ei pööra mingit tähelepanu eellasi lahutavaile sajanditele. Kui Aldous Huxley puistab tagedate lausetega üle Pascali, siis tundub see millegi haruldasena. Mõelda vaid, sajandite eest surnud inimene on ikka veel nõnda elav, et suudab esile kutsuda viha! Aga kui Lukianos oma õelustega pöördus Makedoonia Aleksandri poole, pidi see tunduma üsna loomulik. Aega tajuti teisiti. Ja pole juhus, et antiikne ajaloo filosoofia tipneb nn ringkäigu teoorias: kui autokraatia, aristokraatia ja demokraatia on kordamööda jõudnud manduda, asub ainukäskija taas oma õigustesse, et vahepeal puhanuna ja esialgses rikkumatuses oma alamaid täielikult valitseda.

Antiikne staatika teiseneb järgmisel ajastul õige märgatavalt. Kui varem oli ajaliseks põhimõtteliseks "esiajast tänase päevani", ilmus keskajal sellesse vahemikku Jumala maine kehastumine. Oma ainulisuses jättis sündmus varju kõik ülejäänud ja selle asemel, et järgnevuses korda luua, tõi niimoodi kaasa veelgi suurema ebamäärasuse. Teati ju täpselt, et Vergilius oli kristlane enne Kristust, teati ka tõsiasi, et lunastamisjärgsel ajal sündinud on paganatega võrreldes eelis seisundis, kuid niisama hästi oli teada, et ainuüksi ajalise järgnevusest ei piisa. Lunastaja sünd ei kujunenud piiritähiseks, mis kõik oleks jaganud põhimõttel enne ja pärast. Pigem juba sai erakordsest sündmusest koondaja, mille ümber muututi enam-vähem ühesuguseks. Oleme hiig-

lase õlul seisvad kääbused, kordasid keskaja esinduslikud vaimuainimesed; see õnnestunud ku-
jund kätkeb endas tervet ajaloo filosoofiat. "Kääbus" on muidugi keskaja haritlane ise, kellel toe-
tava hiiglaseta, minevikuta, poleks mingit tähendust. Aga ühtlasi peab arvestama, et kääbus sei-
sab hiiglasel õlgadel, niisiis näeb ta lõppkokkuvõttes temast kaugemale. Sellest tõsiasiast johtub
antiigi halvustamine, mida keskaja vältel ajuti esines. Kui hiiglasel ülistamisel kaotati igasugune
määr, sai kääbus vimma täis ja kuulutas, et kõige kaugemale näeb siiski tema. Aga see väiklus ei
jätkunud kaua, kääbus mõistis, et tema eelisseisund tulenes täielikult kõrgemast jõust, niisiis
pidi tema hoopis tunduma lapsik. Peatselt oli hiiglane taas püha ja puutumatu, kelle suurust
endistviisi imetleti. Iseloomulik on just see, et hiiglane moodustas terviku, kelles peaaegu kõik
oli ühesuguse väärtusega. Autoriteetidel, keda Aquino Thomas tsiteerib, pole suurusastmeid,
pärinegu nad kristlikust või paganlikust ajast. Ja mis kõige huvitavam: pühakirjale toetudes ütleb
filosoof "Et Jumal ise on öelnud", kuid sellest kaugemale esiletõstmisel ei minda. Jumalik *ipse
dicit* jääb tõesõnaks, mis teiste tarkusallikate ütlemistest olemuslikult ei erine.

Lõpetatust hindaval keskajal oli seega terviklik ja muutumatu kujutus ka minevikust. Kui
mingist teisenemisest üldse rääkida, võiks seda kokkuvõtlikult iseloomustada tahapoole liiku-
misena. Igatahes toetab säärast mõtet skolastika arengu üldsuund: Augustinuse juurest Aristo-
telese juurde. Aga sellele lisaks saab mainida muudki toetavat. Antiigi ning järgneva ajastu
ühtekuuluvus ei ilmne kusagil selgemini kui varasema keskaja kirjasõnas, mille loojad teevad
kõik, et sajandite tume tühimik ei tunduks kõikvõimsana. Merowingide vägiteod ja pühaku-
sääilmete läbi sündinud imed – ootuspäraselt kuulub neile lõviosa tähelepanust, kui uus maa-
ilm Tours'i Gregoriuse kirjelduses ilmub. Ja loomulikult ei kaota uudsed nähtused oma täht-
sust ka hiljem valmivais teoseis. Kuid vähemalt raamatulike küsimuste vaateväljale ilmudes
püüdis varakeskaja autor igati toonitada ühendust endast paar sajandit vanemate suurkujude-
ga; varakeskaegset filosoofiat valitseb hilisantiik. Boethius oli Platoni ja Aristotelese vahenda-
ja, kuid ka sellisena kippus ta vahendatavaid suurusi peaaegu varjutama. Ning ta jäi ajastu
lõpuni tippude, teiste omasuguste hulka, kuigi paljude ülisuuruste olemasolu ei takistanud ka
ainulise ülemvalitseja ilmumist. Oma õigustesse asus Aristoteles, "nende õpetaja, kes teavad".

Filosoofi seisundit keskaegse Euroopa mõtete valitsejana peetakse ammugi endastmõiste-
tavaks, vähem on räägitud nähtuse põhjustist. Mispärast oli õieti tarvis maailma kõikehõlma-
vat seletust? Kas ei korratud varakristluse aegadest peale, et evaangeliumide ilmumise järel
pole tarkpäid ja kuldsoid enam tarvis? Ja igati mõistusepärased säärased ütlemlised tõepoolest
olid, sest hingest ja selle pääsemisest ei saanud inimese jaoks olla midagi ülemat. Pääsemise
sirgjooneline tee aga näidati kätte, tehes ühtlasi selgeks, et tarbetute asjade teadmine muudab
ainult puhevaks. Vasturääkivus laheneb, kui vaadelda lähemalt uskumise mõistet. Praegugi
võib veel mõnikord kohata usu vastandamist teadmisele, kuigi juba mõistete tekke kujutlemi-
se katse peaks veenma, et need kaks on alati kuulunud kokku. Usun seda, millest ma midagi ei
tea ega saagi teada – nii võib ju öelda, kuid sarnaste ütluste ees tunneb nüüdisaegne inimene
end abituna. Ja ei maksa arvata, et olukord kaugminevikus olnuks täiesti teistsugune. Kas pole
siis Augustinus, uskumise eluaegne filosoof, poetanud muu hulgas ka tunnistuse, et teda kius-
sas soov kogeda jumala olemasolu tõendit? Huvitav, missugust? Kas ei ilmunud neid tõendeid
hulgi igal hommikul silmade avanedes? Muidugi ilmus, aga nendest ei piisanud. Oli vaja ena-
mat, midagi säärast, mis poleks jätnud kahtluse varjugi. Patune oli see soov, vägagi patune...

Sellise kiusatusega heitles Augustinus ja küllap oli see tuttav ka tema hingesugulastele. Saab
trotslikult kuulutada, et usutakse just mõistetamatuse pärast, aga trots ei tähenda antud juhul
muud kui abitut katsed korvata kuidagimoodi kuulutuse pidetust. Alluda suudab lihtsurelik ainult
sõnadele, mille kuuluvuses enda juurde tal pole kahtlust, iseseisvaks muutunud keel ei veena.
Usundilugu on inimese ja keele vahekorra lugu, kusagil ei ilmne kahe ühte kuuluvus selgemini.
Mida väljakutsuvamalt üritab inimene sõna enesest lahutada, seda kiiremini selgub talle püüd-
luse lootusetus; millestki teadlikuks saamine algab alati adumisest, mis aste-astmelt läheneb

täielikule selgusele. Nii tuleb sisutult suuresõnalise *credo quia absurdum* (kolmesõnalise kokkuvõtteks) ilmus tõekspidamine küll alles seitsmeteistkümnendal sajandil) asemele hoopis vaoshoitum *credo, ut intelligam*, kuid ka see on veel liiga kõrgeleennuline, ta jääb õhku rippuma, ei hooli üldse, et teda kummardama tullakse. Seepärast oligi tarvis Filosoofi abi. Aristotelese filosoofia juhtivaks jõuks tõusmine pole muud kui õnnestunuim korrektiiv uskumise mõiste õhulisusele. Endastmõistetavalt olid parandamise katsed pidevalt jätkunud; kuidagi polnud võimalik piirduda pikkade sajandite vältel kokkuvõttega: alguses lõi Jumal taeva ja maa. See ebapiisavus oli ammu ületatud. Plotinose ühesuse järk-järguline ja kogu nähtavat maailma elustavalt läviv emanatsioon tundus täiusliku seletusena. Miks ei jäädud siis selle juurde pidama? Küsimus on keerulisem ja huvitavam kui võiks arvata. Sest päris kindlasti ei saa antud juhul rääkida mõtlemise edenemisest uusaegses tähenduses; tegu on metafüüsikaga, mille käsitusviisi suunab ennekoike inimeste elutunne. Niisama alusetu oleks näha põhjust Aristotelese suuremas selguses. Sest paremini mõistetav on tegelikult Plotinos, kes alustab küll ühesusest (*to hen*), mille määratlematust tuleb tunnistada tingimusteta; aga kui seda on kord tehtud, tundub järgnev skemaatilisuseni ülevaatlik. Aristoteles lähtub nähtavast maailmast, et siis majade ja raidkujude toel jõuda lõpuks ülmani. Plotinos laskub kõrgeimast tipust alla, Aristoteles, läbinisti elulähedane, jääb alati maa peale, lastes kerkida ainult oma mõttel.

Ehk peabki selles mõtlemisviisi erinevuses nägema suure muutuse peapõhjust; süsteemuse ülemvalitsus pole muud kui maisuse hilisema võidu ettevalmistamine. Taevariigi haihtumine pidi teoks saama järgnevail sajandeil, esialgu piirduakse kõige nähtava reeglistamisega. Ning saavutamaks lõpetatust tunnistatakse selles viimseni liigendatud maailmas ka algpõhjust, "filosoofilist jumalat". Müstiku asemel muutub tarkuse kehastajaks pedant, eksalteeritud orientaali asemele ilmub asjalik õhtumaalane. Isegi Filosoofi paganlik eripära tuleb talle kasuks. Elu alge, inimesele kõigi elusolendeiga ühine, ei leidnud mõtleja kujutuses jäädavust, igavik määrati ainult Mõistusele; see vahetegemine kujunes vahedaks piiripinnaks, mida põgsalt puutudes tegid oma riskantseid harjutusi ketserlike kalduvustega vaimuinimesed.

Just ketserlusega seoses ilmneb Aristotelese võidu tõeline tähendus kõige selgemini. Peab ju arvestama, et varem valitsenud uusplatonismi ei kehastanud Plotinos, nimetu pagan, vaid Augustinus, püha koguduse tunглаist heledaim, täiusliku kõlbluse kandja, kes oma laitmatu lõppseisundini oli jõudnud maise mustuse tundmaõppimise järel. Kui nüüd sellest kristlikust täiusest tõuseb kõrgemaks sõge pagan, kellel tõelisest jumalariigist polnud aimugi, siis tundub see kindlasti mõtlemapanev. Eks tulnud ülim tarkus lõppkokkuvõttes ilmutuse läbi: kuidas võis see osaks saada paganlusest kütkestatule? Jääb vaid üle näha Aristotelese võidus tulevase ilmalikustumise eellugu. Ida ja Lääne vastandlikkuse tunnistaja võiks öelda sedagi, et Filosoofi esilekerkimine märkis Ida ülemvalitsuse lähenevat lõppu. Muidugi peab selliste lööklausete kasutamisel ettevaatlik olema; eks saanud eurooplased oma suure õpetajaga tõeliselt tuttavaks alles araablaste vahendusel. Niisiis oleks õigem näha Filosoofis mõlema maailma ühendajat. Aga selline mõõndus, olgugi mõte kristliku ja islami kultuuri ühisusest kõike muud kui sensatsiooniline, tähendaks vist veelgi suuremat liialdust; sest ühisjoonte nentimise järel tuleb tunnistada: araabiamaaades järgnes Aristotelesele islam, kristlikes seevastu ilmalikkus. Ida ja Lääne vastandlikkuse tunnistajad saaksid osutada ka pikaldasele võitlusele Ibn-Rušdi vastu. Ja eks väljendugi siin üks ajaloo paradokse: ilmalikustumisele vastuminev Lääs tõrjub Komentaatorit kui ateismi ohu kandjat! Aga võibolla lähtus ka see tõrjetöö sellest samast vaimust, mis oli sundinud kummardama kreeka keelset Aristotelest. Araablaste "moonutused" pidid kaduma! Õhtumaa oli oma iseseisvusest taas teadlikuks saanud ning selle esmaseks väljenduseks kujunes pöördumine kaugemas minevikku. Aristotelest täiendati kristlusega. Huvitav on reaktsioon, mis sai osaks Koperniku sensatsioonilisele hüpoteesile. Kui Luther viitas pühakirjale – Jumala käsul ümber Maa tiirlev päike peatus – siis paavst pidas kohasemaks enda kohta tähendada: olen kaks korda Aristotelese läbi lugenud...

Keskajal juurduatakse lõpuks paganluses, uusajal aga liigutakse veelgi sügavamale. Või siis nimelist täpsust rakendades: varasel keskajal toetutakse jumalikkude valgust kogunud hilisantiigile, seejärel kujuneb toeks paganlus, veelgi hiljem kummardatakse iseäranis arhailist antiiki. Tarbetu oleks lisada, et säärase määratluse siht seisneb eelkõige skemaatilises selguses, kuid siiski mitte ainult selles. Varasemat keskaega valitses tõepoolest kristlus; sellest johtuvalt kuulus sõnaõigus esmajoones taevalikkude tarkust kogenuile. Pealegi oli Aristoteles oma põhiosas veel avastamata. Tegemist on inimestega, kes just oma vaimupimeduse keskel ei saa kuidagi unustada, et ülim valgus annetakse. Ilmalikkude ainuvalitsus teeb halba, arvab Karl Suur. Pühakirja sõnad on moondunud sedavõrd, et ette peab võtma põhjaliku parandamistöö. Vaimuelu keskme moodustab seega jumalasõna. Sajandite möödudes on viimane muutunud endastmõistetavuseks, keskmeks kujuneb Filosoof, kelle kultust katsutakse ohjeldada isegi ametlike määrustega, kuid mingiks jõuks need mõistagi ei kujune. Nii saab teoks avarumine: hilisantiigi, varasema õpetaja asemele tuleb minevik tervikuna, mille tarkus koondub tasapisi ümber Aristoteelse, jumaliku ilmutusega hakkavad võistlema inimlikud teadmised. Uusaeg algab sellest, et minevikku ei aduta enam tarkuse õpetajana, vaid paleusena.

Paleus on mõistena selle poolest halb, et teda tohib küll nimetada, kuid ta hakkab kaduma seda rohkem, mida kauem ollakse üritanud sisu avada. Piirduma peab näidetega. Teadlikkus, et tegu on Cicero vaimust sündinuga, muudab laused lapseohtu Petrarca silmis ilusaks, selle seletamatu muutmistöö taga on paleus, mille juurde osakesena kuulub Cicero. Ja kui küpsesse ikka jõudnud luuletaja vaatleb aukartusega Homerose arusaamatuid ridu, siis sedagi tegema sunnib toosama paleus, seletuste suhtes endiselt tõrjuv. Mis jääks jumalusest alles, kui ta samamõdulisena surelike hulka arvata? Ei lähe Homerosele oma seisundi vääriliselt, kui ta sõnad on lugeja silmis taltunud arusaadavaks. Aga nõnda ainult lugemise ajal, jumaluse lihtsurelikuks alandamise ajal. Niipea kui jumalusest on saanud tumm pealtvaataja, muutub olukord endiseks ja paleus omandab taas kogu oma suutluse.

Petrarca peab end ladinlaseks ja muistsete roomlaste täieõiguslikuks järeltulijaks, raamatule pühendunud inimesena tunnistab ta loomulikult ka õpetajaid. Ülimusi on kaks: Cicero tarkuse varasalvena ja Vergilius luulelise kuldsuuna. Kuid luuletaja sõltuvus polnud otsene, vahendajana säilitas paleus alati oma tähtsuse. Vergilius polnud Petrarca silmis üleloomulike võimetega lihtsurelik keskaegses tähenduses, tema erandlikkus pärines lõppkokkuvõttes teda ümbritsenud olude erilisusest. Ainuline aeg sünnitas ainulisi lihtsurelikke. Kes küsimusega vaevub lähemalt tutvuma, veendub peagi, et tõeliseks täiuseks oli Petrarca jaoks ammuste inimeste aeg. Cicero ja Vergilius olid suured, kuid kõrgemaks nendest osutus Scipio. Selle väärtustuse taga on ennekõike Titus Liviuse eluaegne lugemine. Just see ajaloolane kujunes Petrarca suurimaks mõjutajaks, muidugi tänu tõsiasjale, et ta vahendajana Petrarca ja paleuse vahel suutis toimida kõige tõhusamalt. Livius jäi ülimaks ning temas omakorda osutusid kõige väärtuslikumaks esiajast säilinud pärimused, just need, mille üheksateistkümnenda sajandi "kriitika" arvab Liviuse ajal liikunud kuulujuttudeks. Teaduse ajastu pidi ootuspäraselt rakedama ka endale vastuvõetavat väärtustamisviisi, sellal kui Petrarca silmis tähendanuks antiiksete pärimuste õigsuses kahtlemine pühaduserüvetust.

Niisiis oli antiik luuletaja silmis ülimus, mis mõjub ligitõmbavalt, ilma et saaks täpselt mõista selle põhjust. Keskajal säärast idealismi ei tuntud. Vastupidi, kaugminevik oli eemaletõukav ajajärk, jumalikest halastusest täiesti ilma, eitada ei saanud ainult tema tarkust maiseis asjus. Antiik polnud ideaal, vaid õpetaja, kelle juhendavad sõnad tuli võtta teadmiseks orjaliku kuulekusega. Seevastu mõte, et minevik võiks olla väärtuseks omaette, jäi täiesti võõraks. Kuid just see viimane, mõistusega seletamatu, nihkub Petrarcast peale esiplaanile. Raamatutargana köidab luuletajat eelkõige antiiksete üksikasjade kogumine, selle täiendusena ilmub ka kunagise väljendusviisi kultus. Vaimuinimeste tööd hinnates alustab luuletaja küsimusest: kuidas ta kasutab ladina keelt? Et seda sageli tehti halvasti, sellest oldi teadlik ka keskajal, kuid kõnealust puudust

mainiti tollal ikka möödamannes, olulisemate vajakajäämistele hulgas. Petrarcast peale muutub see põhiküsimuseks. Luuletaja ei jõua küll eeskujude täpse jälgendamise nõudeni, kuid tähelepanus, mida ta pöörab väljendusviisile, sisaldub juba äratuntavalt tulevane tõekspidamine: laused, mida Cicero keelendeile tagasi viia pole võimalik, saavad olla ainult barbaarsed.

Nii muutub antiik ideaaliks, säilitades selle seisundi uusaja esimese osa vältel. Mõistagi tuleb tal esialgu toimida ka õpetajana, kuna ei olnud võtta ühtki asendajat. On tehtud isegi katseid näha uusaegse loodusteaduse eellasi antiikseis loodusuurijais. Kes siis ei teaks, et kujurliku heliotsentrilisest süsteemist ilmus Kopernikule esmakordselt paganliku kirjasõnaga tegeldes? Sellest, miks erakordne oletus jäi ilmumise järel peatselt unarusse, siiski palju ei räägita. Nappide lausetega pannakse sõgedus Aristotelese süüks. Kuigi mingit süütegu polnud, oli ainult ajastu, mil uusaegsed väärtused ei saanud üldse ilmuda, maksvusele pääsemisest rääkimata. Isegi uusaja koidikul ei läinud see kõige hõlpsamini. Hinnatuimaks autoriks kuueteistkümnenda sajandi raamatuturul oli ikka veel Aristoteles. See peaks seletama, miks Galilei järgmiselgi aastasajal kõiki Filosoofi põhitõdesid kummutada ei sõandanud.

Ei olnud loodusteaduste alal antiigilt palju õppida. Kõige otstarbekamalt toimis Francis Bacon, kes arvas, et paganlike autorite väärtuslikud uurimused on ajavool põhja viinud. Seda meeldivam oli uusaja hakul tõdeda, et vähemalt igavese ilu valdkonnas niimoodi kurta ei tarvitse. Selles osas võis siis antiikne ideaal toimida ka õpetajana. Juba kuueteistkümnenda sajandi prantslased avastavad, et vanades keeltes esineb hulganisti mõisteid, mille vasted rahvalikes murrakutes puuduvad. Algab vilgas sõnade loomine, mida harrastati täie tõsidusega. Ihaleval toonil kirjutab Ronsard päevast, mil ta end oma lähedasile muudab kättesaamatuks, et siis kolm päeva järgmööda täielikus segamatuses Homerost lugeda. Aga igavesti nii hele kireleek lõomata ei suuda. Juba järgneval aastasajal vallandub pikaldane mõttevahetus selgitamiseks, keda arvata ülemaks, "ammuseid" või "nüüdisaegseid"? Endastmõistetavalt jäävad viimased peale. Ja siis tuleb juba Voltaire, jesuiitide õpilane, kes vanakreeklased määrab pikemata prantslaste õpilasiks.

Mineviku hääbumist mälus märgib Prantsuse revolutsioon. Et pöördelisi sündmusi saatsid tihti peale antiiksed dekoratsioonid, tähendab kõigest kurioosiumit. Ehedaimalt väljendub revolutsiooni vaim kalendriuuenduses; aastal II või IV (loomulikult rooma numbritega) annavad mõista, et kogu varasem ajalugu on olnud kõigest Prantsuse Vabariigi ettevalmistus, kuuludes seega oma põhiosas unustusele. Ajaarvamine ennistati peatselt, kuid taastada reformide-eelset ühiselukorraldust polnud võimalik, varasemate sajandite vaimu ellukutsumisest sootuks rääkimata. Prantsuse revolutsioonist peale kaotab minevik maailmapildi koondajana oma tähtsuse, andes maad tulevikule. Tähtsaim, mis seni oli jumalusega märgistatuna püsinud minevikus, hakkab siitpeale nimetuna ilmuma tundmatust tulevikust. Mõtledjad näevad vaeva, et kavandada täiuslikku ühiselukorraldust, looduse uurijad loovad üha võimsamaid ja targemaid masinaid. Endastmõistetavalt ei saa muutusist kõrvale jääda ka koolid. Peatselt pärast Prantsuse revolutsiooni ilmub Auguste Comte seisukohaga, et klassikaline haridus on ajast ja arust.

Asjade säärane käik selgitab, miks antiik revolutsiooniaegset dekoratiivsetki iseloomu minetades on viimaste sajandite vältel teisenenud ennekõike eksootikaks. Ladina keeles esitatud käibeütlus mõjub praegu kaheselt: selles on pidulikkust ning ühtlasi mõjuvad sõnad õpetatuse tagatisena. Vähema pretensioonikuse korral väljendutakse üldarusaadavalt. Öeldakse näiteks: Terves kehas terve vaim! Või veelgi parem: Miski inimlik pole mulle võõras!

Ilmar Vene

(1951)

Esseist ja tõlkija.
töötab TÜ Raamatukogus